

Iz djela *Elementata filozofije odio prvi – O tijelu*

Izvornik: *Elementorum philosophiae. Sectio prima: De corpore. U: Thomae Hobbes Malmesburiensis Opera Philosophica quae latine scripsit omnia in unum corpus nunc primum collecta. Studio et labore Gulielmi Molesworth. Vol. I, Scientia, Aalen, 1961 (preti-sak izdanja iz 1839–45).*

Preveo: Šimun Selak

Stručna redakcija: Damir Barbarić

Poglavlje 7. – O prostoru i vremenu

1. Stvari koje ne postoje shvatljive su i pomislive prema svojim imenima. – 2. Što je prostor – 3. Vrijeme – 4. Dio – 5. Dijeliti – 6. Jedno – 7. Broj – 8. Sastavljati – 9. Cjelina – 10. Prostor i vrijeme koji se dodiruju i nastavljaju – 11. Počelo, svrha, put, konačno, beskonačno – 12. Što je beskonačno po mogućnosti; ni o čem beskonačnom ne može se reći da je cjelina, ili jedno; niti o beskonačnom prostoru ili vremenu, da ih je više. – 13. Nema najmanjega djeljivog.

1. Najbolje je da početak prirodnog nauka (kao što sam gore pokazao) prihvatimo od lišavanja, tj. od zamišljenog ukidanja svemira. Ako se pretpostavi takvo uništenje svega, upitat će možda netko, što bi preostalo, o čemu bi neki čovjek (kojega jedinog izuzimam iz ove sveukupne propasti) mogao filozofirati, ili barem razmišljati, ili kojoj bi stvari mogao, radi razmišljanja, nadjenuti ime.

Kažem dakle da će se onom čovjeku ukazati ideje svijeta i svih tijela koje je prije uništenja ugledao očima ili zahvatio drugim osjetilima, tj. pamćenje i predodžba veličina, kretanja, zvukova, boja, a također i njihova rasporeda i dijelova. Premda su to samo ideje i priviđenja koja se događaju u nutрини onoga koji predočava, ipak su ništa manje i izvanjska, te veoma malo ovise o snazi duha. Njima bi zato nadjenuo imena i to bi pomicao i sastavljao. Budući da smo, uništivši ostale stvari, pretpostavili da je ostao taj čovjek i da, štoviše, misli, zamišlja i pamti, ne postoji ništa drugo o čemu bi mislio osim onoga što je minulo; dapače, ako upravimo duh na ono što činimo zaključujući, dok stvari tako stoje ne mislimo o drugome doli o svojim predodžbama; ako na-

ime umujemo o veličini i pokretima neba ili zemlje, ne uspinjemo se na nebo da bismo ga razdijelili u dijelove ili izmjerili njegova kretanja, nego to činimo mirni u muzeju, ili u tmini. Mogu se tako razmatrati tj. doći u razum pod dvostrukim imenom, kao ono što se događa unutar uma, kao što se razmatra kada se radi o sposobnostima duha, ili kao slike izvanjskih stvari tj. kao da ne postoje, nego se pojavljuju kao da stoje izvan, a tako ih sada treba razmatrati.

2. Nego, ako se sjetimo, ili imamo predodžbu neke stvari koja je postojala prije pretpostavljenog uništenja svega svijeta, i ne želimo razmatrati kakva bijaše ta stvar, nego jednostavno što bijaše izvan duha, imamo ono što nazivamo *prostor*, dakako zamišljen (prividni), jer je puka predodžba, ali ipak upravo ono što se od svih tako naziva. Nitko naime ne kaže da prostor postoji tako što je zauzet, nego što se može zauzeti; niti misle da tijela sa sobom prenose svoja mjesta, nego je u istom prostoru sadržano sad jedno, sad drugo (tijelo); to ne bi moglo biti kad bi prostor u kojem je tijelo jednom uvijek išao za tijelom. Ovo dosad smatram bjelodanim pa to ne bih smatrao dostojnim razjašnjenja, kad mi se ne bi činilo da filozof, zbog lažne odredbe prostora, ne zaključuje odmah da je svijet beskonačan; dok naime zapaža da je *prostor* uvijek protezanje samih tijela, hoće da se sama tijela beskonačno protežu; zatim slijepo zaključuje da je čak i Bogu nemoguće stvoriti, po istoj definiciji, iznova drugi i više od jednoga svijeta; naime, ako kaže da treba stvoriti drugi svijet, jer izvan ovoga svijeta nema ničega, dakle (prema toj definiciji) nikakvoga prostora, svijet bi trebalo postaviti ni u čemu; u ničemu se, opet, kaže, ne može ništa postaviti; ne poučava zašto se u ničemu ne može ništa postaviti. Dapače, gdje nešto već jest, ne može se više ništa postaviti, tako da je praznina prikladnija za prihvaćanje novih tijela. Neka ovo bude zahvala ovima i onima koji se s ovima slažu. Kažem iznova da je ovo odredba prostora – *prostor je zamisao stvari koja postoji*, dotle dok postoji, tj. bez obzira na sve što pripada toj stvari osim onoga što se pojavljuje izvan onoga koji zamišlja.

3. Kao što tijelo u duhu ostavlja privid svoje veličine, tako pokrenuto tijelo ostavlja privid svoga kretanja, štoviše ideju tijela koje u neprekidnom slijedu prelazi sad u ovaj, sad u onaj prostor. Postoji takva ideja ili predodžba koju, ne udaljavajući se od opće-

nitoga govora ljudi, niti mnogo od Aristotelove odredbe, nazivam *vremenom*. Naime, dok priznaju da je godina *vrijeme*, a ipak ne misle da je godina pripadak ili svojstvo nekoga tijela, nužno je da priznaju kako godinu treba otkrivati ne u samim stvarima nego u mišljenju: dok govore o vremenima svojih pređa, zar misle da ta vremena, nakon što su pređi umrli, mogu biti drugdje nego u sjećanju potomaka? Oni pak koji kažu da su dani, godine i mjeseci samo kretanja Sunca i Mjeseca, jer što se tiče kretanja ono što je *propalo* jednako je onom što propada, a ono što *će biti* onom što još nije, govore ono što ne žele, da uopće nema vremena, niti ga je bilo, niti će biti: o onom naime o čemu se može reći *bilo je* ili *biti će* također se je moglo jednom ili će se moći reći uskoro *jest*. Gdje su dakle dan, mjesec, godina, ako to nisu imena proračuna učinjenih u duhu? *Vrijeme* je dakle predodžba (phantasma), ali predodžba kretanja. Kad naime hoćemo spoznati u kakvim se momentima vrijeme odvija, prilažemo nekakvo kretanje, ili Sunca, ili automata, ili klepsidre, ili naznačujemo crtu iznad koje zamišljamo da se nešto kreće; vrijeme se ne pojavljuje ni na kakav drugi način. Za odredbu neće dostajati niti to ako kažemo da je *vrijeme* predodžba kretanja; naime riječju *vrijeme* označavamo „prije i poslije“, ili slijed pokrenutoga tijela dotle dok ono postoji prvo *ovdje*, a zatim *ondje*. Cijela odredba vremena je dakle ovakva: *vrijeme je predodžba kretanja, dotle dok u kretanju zamišljamo prije i poslije*, ili *slijed*; to se slaže s Aristotelovom odredbom da je *vrijeme broj kretanja prema prije i poslije*. To brojenje je naime čin duha, te je isto reći *vrijeme je broj kretanja prema prije i poslije* i *vrijeme je predodžba brojenog kretanja*, a krivo je reći da je *vrijeme mjera kretanja*, jer vrijeme, naime, mjerimo pomoću kretanja, a ne kretanje pomoću vremena.

4. Prostor se naziva *dijelom* prostora, a vrijeme *dijelom* vremena kada je sadržano u njemu, pored nečeg drugog. Iz toga se razabire da se nešto krivo naziva *dijelom*, ako nije uspoređeno s drugim, u čemu je samo sadržano.

5. *Stvarati dijelove* ili dijeliti i *razdjeljivati* vrijeme ili prostor nije ništa drugo nego oba u istome razmatrati. Dakle ako netko *dijeli* prostor, ili vrijeme, ima toliko različitih pojmova koliko dijelova čini, i još jedan više; naime prvi pojam bit će pojam samoga dijeljenja, zatim njegova dijela, a onda drugoga dijela i tako ne-

prestance dok se god dalje dijeli. Treba ipak primijetiti da se pod podjelom na ovom mjestu ne razumijeva odvajanje ili otrgnuće jednoga prostora, ili vremena, od drugoga (tko misli da se dijelovi prostora ili vremena, hemisfera od hemisfere ili prvi čas može rastaviti od drugoga?), nego različito razmatranje, jer to nije podjela ruku, nego djelo uma.

6. Vrijeme, ili prostor, kada se razmatra između drugih prostora ili vremena naziva se *jednim*; zacijelo *jednim od onih*; kada se naime ne bi moglo pridružiti ili oduzeti prostor od prostora, vrijeme od vremena, ili jedno od drugoga, bilo bi dostatno reći jednostavno prostor ili vrijeme. I bilo bi suvišno govoriti *jedan* prostor ili *jedno* vrijeme, ako se ne bi moglo razumjeti da ima i drugo. To što općenito određuju da je *jedno ono što je nepodijeljeno*, štetno je zbog besmislenog zaključka da je množveno ono što je podijeljeno tj, da je svako *podijeljeno mnogo toga podijeljenoga*, što je neprikladno.

7. Broj je jedno i jedno, ili jedno, jedno i jedno, i tako redom. Zacijelo je jedno i jedno dvojni broj, jedno, jedno i jedno trojni, te slično o ostalim brojevima; to je isto kao kad bismo rekli da su brojevi jedinstva.

8. *Sastavljati* prostor iz prostora, ili vrijeme iz vremena znači prvo razmatrati jedno poslije drugoga, a zatim sve zajedno, kao kad netko prvo broji napose glavu, noge, ruke, grudi, a zatim od svega zajedno složi čovjeka. Što se pak tako postavlja prema svemu od čega se sastoji naziva se *cjelinom*, a oni pojedini, kada se iz čitave podjele iznova napose razmotre, njezini su dijelovi. Tako su *cjelina i svi dijelovi*, uzeti zajedno, posvema isto; kao što prilikom dijeljenja upozoravamo da ne treba dijelove rastrgati, tako prilikom sastavljanja treba shvatiti da nije neophodno za stvaranje cjeline primicati dijelove naizmjenice, da bi se uzajamno dodirivali, nego ih umom sabrati u jedan zbroj. Svi ljudi uzevši zajedno jesu čitav ljudski rod, premda su i po vremenu i po mjestu raspršeni; i dvanaest sati slažu se u jedan broj, premda su to sati različitih dana.

9. Razumjevši ovo očito je da se krivo naziva cjelinom ono za što se ne razumije da se sastavlja od dijelova i može podijeliti u

dijelove; dakle ako bismo porekli da se nešto može podijeliti i imati dijelove, nijećemo da je to cjelina; primjerice, ako zaniječemo da duša može imati dijelove, nijećemo također da je ijedna duša cijela. Očito je da ništa nema dijelove prije nego se podijeli, a kad je podijeljeno, ima samo toliko njegovih dijelova koliko je puta podijeljeno; isto tako dio dijela je i dio cjeline; naime dvoznamenkasti broj koji je dio četveroznamenkastog broja dio je osmoznamenkastog. Četveroznamenkasti se naime sastavlja iz dvoznamenkastog i dvoznamenkastog, osmoznamenkasti iz dvaput dvoznamenkastog i četveroznamenkastog; i zato je dvoznamenkasti, koji bijaše dio dijela, naime četveroznamenkastoga broja, opet dio osmeroznamenkaste cjeline.

10. Dva se prostora nazivaju *susljednima* (contingua) među kojima nema drugoga prostora: A B C.

Dva se pak vremena između kojih se ne nalazi nijedno vrijeme nazivaju međusobno *neposrednima* (immediata) kao AB, BC. *Neprekinutima* (continua) se pak, bilo dva prostora bilo dva vremena, nazivaju oni kojima je neki dio zajednički: A B C D kao AC, BD, kojima je zajednički dio BC. Više njih neprekinuto je prema više njih kojima su ma koja dva najbliža dijela neprekinuta.

11. Od dijelova se ono što se nalazi između drugih dvaju dijelova naziva *srednjim*, a ono što nije smješteno između drugih dvaju dijelova *krajnjim*. Od krajnjih dijelova pak onaj koji se prvo broji naziva se *početkom* (principium), a koji posljednji *svršetkom*. Sve sredine uzete zajedno jesu *put*. *Krajnji* pak *dijelovi* isto su što i *granice*. Iz ovoga je jasno da *početak* i *svršetak* ovise o redosljedu našega brojenja; a da vrijeme *svršava* ili *se ograničava* (finire) isto je što i zamišljati njegov *početak* ili *svršetak*; sve je konačno ili beskonačno kako smo s bilo koje mu strane zamislili njegove granice. Brojevi su granice, jedinstva, ono odakle počinjemo brojati je *početak* a ono gdje prestajemo *svršetak*. Beskonačnim brojem naziva se onaj za kojeg nije rečeno koji je; ako je rečeno da je dvoznamenkasti; troznamenkasti, tisućuznamenkasti itd. uvijek je konačan. No kad se ništa ne kaže osim *broj je beskonačan* valja razumjeti da se isto reklo kao da se kaže da je to ime *broj* neodređeno ime (nomen indefinitum).

12. *Konačnim*, tj. *omeđivim po mogućnosti* naziva se vrijeme ili prostor, kada se može naznačiti broj konačnih vremena ili prostora, naime stopa ili sati, od kojeg u tom vremenu ili prostoru ne može biti većeg prema istoj mjeri. *Mogućnošću* je naime *beskonačan* (onaj prostor ili vrijeme) kojem se može pridati veći broj rečenih stopa ili sati, od ma kojeg zadanog broja. Valja ipak primijetiti: premda se u tom prostoru ili vremenu koje je mogućnošću beskonačno, može nabrojati više stopa ili sati od bilo kojeg naznačivog broja, taj će broj uvijek biti konačan; svaki je naime broj konačan. Ne zaključuje ispravno onaj koji, hoteći dokazati da je svijet konačan, ovako zaključuje: *Ako je svijet beskonačan, tada se može u njemu uzeti neki dio koji je od nas udaljen beskonačnim brojem stopa, ali ne može se uzeti nijedan takav dio, dakle svijet nije beskonačan*; što god naime uzmemo pa makar u beskonačnom prostoru, ili naznačujemo duhom, to će od nas biti udaljeno konačnim prostorom, naime samim tim što naznačujemo njegovo mjesto činimo ovdje svršetak prostora čiji smo početak mi sami, i što god od beskonačnog otkidamo to završavamo i činimo konačnim.

O neomeđivom prostoru i vremenu ne može se reći da su *cjelina* ili *jedno*; nisu *cjelina* jer se ne mogu sastaviti ni od kakvih dijelova; kolikogod bilo dijelova, budući da su pojedinačno konačni, također će i uzeti zajedno činiti konačnu cjelinu. Nisu *jedno* jer se nešto ne naziva *jednim* osim ako nije uspoređeno s drugim; ne može se pak shvatiti da postoje dva beskonačna prostora ili dva beskonačna vremena. Napokon, kad se pitamo je li svijet konačan ili beskonačan, u duhu nema ništa pod riječju *svijet*; što god naime zamišljamo samim tim je konačno, bilo da pomišljamo na zvijezde stajačice ili na devetu, desetu ili napokon tisućitu sferu. Traži se samo to da li je Bog činom pridružio tijelo tijelu toliko koliko mi možemo dodati prostora prostoru.

13. Stog, što se uobičava reći da se i prostor i vrijeme mogu dijeliti u beskonačnost ne treba uzimati tako, a kad bi postojala nekakva beskonačna ili vječna podjela, smisao te riječi bolje se objašnjava ovako: *što god se dijeli, dijeli se u iznova dijeljive dijelove*, ili ovako: *ne postoji najmanje dijeljivo*, ili kao što geometri najvećma izjavljuju: *Ako je dana ma koja količina, može se uzeti manja*, što se može lako dokazati. Neka je naime dan ma koji prostor ili vrijeme (koje se smatralo najmanje djeljivim) podijeljen

na dva jednaka dijela A i B, tvrdim da se ma koji dio može ponovo dijeliti; pretpostavimo da je dio A odavde susjedan dijelu B, a odande drugom prostoru koji je jednak samome dijelu B, sav je ovaj prostor (koji je veći od zadanog) također djeljiv. Ako se on podijeli u dva jednaka, također se i A, koji je u sredini, dijeli u dva jednaka dijela: dio A dakle bijaše djeljiv.

Poglavlje 8. – O tijelu i pripatku

1. Odredba tijela – 2. Odredba pripatka – 3. Kako se razumije da pripadak postoji u svom subjektu – 4. Što je veličina – 5. Što je mjesto i da li je mjesto nepokretno – 6. Što je puno i prazno – 7. Što znači ovdje, ondje, negdje – 8. Ne može biti više tijela na jednom mjestu, niti jedno tijelo na više mjesta – 9. Što znači susjedno i neprekinuto – 10. Odredba kretanja, te da se kretanje razumije samo u vremenu – 11. Što znači mirovati i biti pokrenuto u prošlosti i budućnosti; u svakom se kretanju nužno zapaža prošlost i budućnost – 12. Što je točka, crta, površina i čvrsto tijelo – 13. Što je u tijelima i veličinama jednako, manje jednako i veće – 14. Veličina jednoga istoga tijela je uvijek ista. – 15. Što je brzina – 16. Što je u vremenima jednako, manje i veće – 17. Što je u brzini jednako, manje i veće – 18. Što je u kretanju jednako, manje i veće – 19. Ono što miruje, ako nije pokrenuto od izvanjskog tijela, uvijek miruje, a što se kreće uvijek će se kretati ako ga ne spriječi izvanjsko tijelo – 20. Nastajanje i propast su pripatci, a tijelo to nije – 21. Pripadak se ne odvaja od subjekta – 22. Niti biva pokrenut – 23. Što je bit, oblik, tvar – 24. Što je prva tvar – 25. Cjelina je veća od svoga dijela; objašnjenje zašto.

1. Shvativši već što je zamišljeni prostor (*spatium imaginarium*), u kojemu smo pretpostavili da nema ništa izvanjsko, nego samo puka lišenost onoga što je nekoć postojanjem ostavilo u duhu slike; pretpostavimo zatim da se nešto od toga iznova postavlja ili opet stvara; nužno je da to što je stvoreno ili iznova postavljeno ne samo zauzme neki dio rečenog prostora, ili da se s njim skupa zajedno proširi, nego također i da bude nešto što ne ovisi o našem predočavanju. To se pak samo obično, zbog neke protežnosti (*extensionem*), naziva *tijelom*; a zbog neovisnosti o našem mišlje-

nju (cogitatione) *onim što postoji po sebi* (subsistens per se); a zbog toga što postoji izvan nas *egzistirajućim* (existens); napokon, budući da se čini kao da se podmeće i postavlja pod zamišljenim prostorom, tako da se ne shvaća osjetilima nego samo razumom da je ondje nešto, naziva se *podmetnutim* (suppositum) i *podložnim* (subjectum). Dakle, odredba takvoga tijela je: *tijelo je sve što ne ovisi o našem mišljenju i s nekim se dijelom prostora zajedno proteže*.

2. Što je pak pripadak (accidens), nije tako lako objasniti odredbom kao primjerima. Zamislimo dakle da neko tijelo zauzima prostor ili da se proteže zajedno s njim, ono suprotezanje nije samo suprotegnuto tijelo; pomislimo na sličan način da se isto tijelo prenosi, to prenošenje nije samo prenošeno tijelo; ili zamislimo da se to tijelo ne prenosi, to neprenošenje ili mirovanje nije samo tijelo koje miruje. Što onda jesu? To su pripatci tijela. Ali upravo istražujemo *što je pripadak*, pri čem tražimo ono što razumijemo, a ne ono što bi trebalo tražiti. Ima li koga tko uvijek i na isti način ne razumije onoga koji govori da se nešto proteže ili kreće? Većina ipak hoće da se kaže kako *pripadak jest nešto*, zacijelo da je nekakav dio prirodnih stvari, premda zbilja nije njihov dio. Drugi, da bi tomu udovoljili ponajbolje što mogu, odgovaraju tome da je pripadak *način tijela prema kojem* [ono] *biva pojmljeno* (modus corporis, juxta quem concipitur); to je kao da kažu da je *pripadak sposobnost tijela kojom svoj pojam utiskuje u nas*. Premda se tom odredbom ne odgovara na ono što se traži, odgovara se ipak na ono što je trebalo tražiti, naime, *kako se događa da se jedan dio tijela pojavljuje odavde, a drugi odande?* Na što se pravo odgovora: *zbog protežnosti*. Ili, *kako se događa da se čitavo tijelo neprekidno gleda sad odavde sad odande?* Odgovorit će se: *zbog kretanja*. Ili, napokon, *kako se događa da se čini kako se isti prostor zauzima neko vrijeme?* Na što se odgovara: *zato što nema kretanja*. Naime, ako se o imenu tijela tj. o konkretnom imenu upita *što jest* valja odgovoriti po definiciji, traži se naime samo značenje riječi; no, ako se o apstraktnom imenu pita: *što jest*, traži se uzrok zašto se nešto pojavljuje na ovaj ili onaj način. Ako se pita što je tvrdo, odgovorit će se da je *tvrdo ono čiji dio ne uzmiče ako ne uzmiče cjelina*; a ako se pita što je *tvrdća*, treba pokazati uzrok zašto ne uzmiče dio, ako ne uzmiče

cjelina. Odredimo dakle *da je pripadak način poimanja tijela* (conciendi corporis modum).

3. Što se kaže da je *pripadak nazočan u tijelu*, to ne treba tako shvaćati kao da je nešto sadržano u tijelu, primjerice, kao što je crvenilo u krvi tako je krv u okrvavljenoj haljini tj. kao dio u cjelini; naime tako bi pripadak bio isto što i tijelo; nego kao što je veličina, mirovanje ili kretanje u onom što je veliko, što miruje ili se kreće (svatko razumije kako to treba shvatiti), tako treba razumjeti da je svaki drugi pripadak u svom subjektu. To je također razjasnio Aristotel, ne drukčije nego negativno *da pripadak u svom subjektu nije kao dio*, ali jest tako da *bez propasti subjekta ne može nedostajati*. S pravom, dakako, osim ako neki pripatci ne mogu nedostajati tijelu bez njegove propasti, jer se tijelo uopće ne može shvatiti bez protežnosti ili bez oblika. Drugi pak pripatci koji nisu zajednički svim tijelima nego su vlastiti nekima, kao mirovanje, kretanje, boja, tvrdća i slični, neprestano se gube ako slijede drugi, a da tijelo ipak nikad ne propada. Nekome se može činiti da nisu svi pripatci u svojim tijelima prisutni kao *protežnost*, kretanje, mirovanje ili oblik; primjerice, boja, toplina, miris, vrlina, mana i slično prisutni su na drugi način i oni su (kako kažu) inherentni; htio bih da oni zasad svoj sud o toj stvari ostave neodlučnim i malo pričekaju dok se dokazivanjem ne istraži nisu li ovi sami pripatci neko kretanje, ili duha koji predočava ili samih tijela koja bivaju opažana. No, to istražiti velikim je dijelom stvar prirodne filozofije.

4. Protežnost tijela isto je što i njegova veličina ili ono što neki zovu *stvarnim prostorom*. Ta veličina pak ne ovisi o našem mišljenju, kao zamišljeni prostor, on je naime posljedica tog mišljenja, a veličina uzrok. Zamišljeni prostor je pripadak duha, a veličina pripadak tijela koje postoji izvan duha.

5. Prostor pak (kojom riječju uvijek podrazumijevam imaginarni) koji se slaže s veličinom bilo kojeg tijela naziva se *mjestom* toga tijela. Tada se samo tijelo naziva *smještenim*. *Mjesto* pak razlikuje se od *veličine* smještenoga tijela, prvo, u tome što tijelo uvijek zadržava jednu te istu veličinu, i dok se kreće i dok miruje, ali dok se kreće ne zadržava isto mjesto; drugo, u tome što je mjesto bilo kojega tijela njegova predodžba (phantasma) kao toli-

koga i tako oblikovanoga, a veličina pak bilo kojega tijela je njegov osobiti pripadak; naime, u različitim vremenima može biti više mjesta jednoga smještenoga tijela, ali ne može biti više veličina. Treće, u tome što mjesto nije ništa izvan duše, a veličina ništa unutar njega; konačno, mjesto je prividna protežnost, a veličina prava protežnost, te smješteno tijelo nije protežnost, nego je protegnuto. Nadalje, *mjesto* je nepokretljivo, budući naime da ono što se kreće shvaćamo kao da se prenosi od mjesta do mjesta; da se kreće mjesto, ono bi se također prenosilo od mjesta do mjesta, pri čemu je nužno da bude mjesto mjesta, i ponovo drugo mjesto onoga mjesta na kojem je mjesto, i tako beskonačno, što je smiješno. Dok oni koji njegovu narav smještaju u stvarni prostor tvrde da je mjesto nepokretljivo, i sami govore da je mjesto puki privid, premda ne opažaju da to čine. Netko kaže da se mjesto naziva nepokretljivim zato što se pod tim smatra prostor općenito. No, kad bi imao na umu da ništa nije opće ni univerzalno osim imena, lako bi vidio da taj prostor za kojeg kaže da se smatra općenitim, nije ništa drugo nego privid u duhu ili sjećanje na ma koje tijelo, tolike veličine i takvog oblika. Netko drugi pak kaže da stvarni prostor postaje nepokretljivim pomoću razuma; ako zamislimo da se na površinu tekuće vode stalno dolijeva druga voda, ta površina koja se tako pomoću razuma zaustavlja, bit će *nepokretljivo mjesto* rijeke; a što je to drugo nego činiti mjesto prividom (phantasticum), doduše na nejasan način i zamršenim riječima?

Naposljetku, narav mjesta nije u površini okoliša, nego u čvrstom prostoru; jer cijelo se smješteno tijelo suproteže sa svojim cijelim mjestom, i dio se suproteže s dijelom; budući da je smješteno tijelo čvrsto, nije razumljivo kako bi se suprotezalo s površinom; osim toga, kako se može kretati neko cijelo tijelo, ako se istodobno ne kreću i pojedini dijelovi? Ili, kako se kreću unutrašnji dijelovi ako ne napuštaju mjesto? Unutrašnji dio tijela pak ne može napustiti površinu vanjskoga (dijela) susjednog tijelu; odatle slijedi da, ako je tijelo površina okoliša, onda se ono što se kreće zapravo ne kreće.

6. Prostor (ili mjesto) kojega zauzima tijelo naziva se *punim*, a kojega ne zauzima *praznim*.

7. *Ovdje, ondje, u polju, u gradu* i slična imena kojima se odgovara na pitanje *gdje je*, nisu imena samoga mjesta, niti po

sebi dozivaju na pamet samo mjesto koje se traži. Naime *ovdje* i *ondje*, ako se ne pokaže prstom ili čime drugim, ne znače ništa; kada se pak prstom ili drugim pokazateljem oko onoga koji traži upravi prema traženoj stvari, tada onaj koji odgovara ne određuje mjesto, nego ga nalazi onaj koji pita. Od pokazivanja koja bivaju pomoću samih riječi, kao kad se kaže *u polju* ili *u gradu*, jedna su šira od drugih, kao *u polju, u gradu, na kraju grada, u kući, u spavaonici, u krevetu*; ona onoga koji pita uvijek pomalo upravljaju sve bliže k pravome mjestu, a mjesto ipak ne određuju, nego samo ograničavaju tiješnje k prostoru, i naznačuju da je mjesto stvari unutar nekog prostora označenog onim riječima, kao dio u cjelini. Ovakva imena (kojima se odgovara na pitanje *gdje*) imaju sva najopćenitiji odgovor *negdje*. Iz toga se razabire da sve što god jest *negdje*, jest na nekom mjestu navlastito rečenom, koje je dio onoga većeg prostora koje se naznačuje nekom od ovih riječi *u polju, u gradu*, ili sličnih.

8. Tijelo, njegova veličina i mjesto dijele se jednim te istim činom uma; dijeliti naime protegnuto tijelo i njegovu protežnost, te ideju protežnosti, naime mjesto, isto je što i dijeliti bilo što od onoga s čime koincidiraju, i može se samo umom tj. pomoću podjele prostora. Iz toga je bjelodano da ne mogu dva tijela istodobno biti na istome mjestu, niti jedno tijelo na dvama mjestima; ne dva tijela na istom mjestu, jer dok se tijelo koje zauzima cijeli prostor dijeli nadvoje, i sami se prostor dijeli nadvoje, postoje dakle dva mjesta; ne jedno tijelo na dvama mjestima, zato što se prostorom koji tijelo zauzima, tj. njegovim mjestom podijeljenim nadvoje i samo smješteno tijelo dijeli nadvoje (naime, kao što smo rekli, mjesto i tijelo koje je u njemu zajedno se dijele), postaju dakle dva tijela.

9. Dva se tijela nazivaju *susljednim* (contingua) i *neprekinutim* (continua) s istim razlogom po kojem i dva prostora; naime, *susljedni su oni među kojima nema nikakvog prostora*. Pod prostorom pak podrazumijevamo, kao što rekosmo gore, ideju ili predodžbu (ideam sive phantasma) tijela. Tako, premda između dva tijela nije položeno nijedno drugo tijelo i, shodno tome, nijedna veličina ili, kako ga zovu, stvarni prostor, ipak, ako između njih može biti tijelo, tj. ako između ima prostora koji može primiti tijelo, ta tijela nisu susljedna; to se može lako shvatiti; tako da

bih se čudio da ljudi, koji inače okretno filozofiraju, misle drukčije, kad ne bih smatrao pouzdanim da većina njih ponekad pristaje uz neku metafizičku tankočutnost, lutajući pod izlikom riječi. Tko se naime služi prirodnim osjećajem, misli da se dva tijela zato nužno uzajamno dodiruju jer između njih nije nijedno drugo tijelo. Ili da zato nema praznine, jer praznina nije ništa, jer je, kažu, nebiće? Kao kad bi tko djetinjasto dokazivao da nitko ne može gladovati, jer gladovati znači ne jesti ništa, a ništa ne jesti se ne može.

Dva su tijela međusobno neprekinuta koja imaju zajednički dio, i ma koliko ih bilo, dva najbliža su neprekinuta; na isti način kao što smo gore definirali dva neprekinuta prostora.

10. *Kretanje je neprekinuto napuštanje jednoga mjesta i prisvajanje drugoga; mjesto pak koje se ostavlja obično se naziva terminus a quo, a koje se prisvaja terminus ad quem; nazivam ga neprekinutim, zato što se tijelo, kolikogod maleno bilo, ne može odmah cijelo udaljiti od prvašnjeg cijelog mjesta, a da njegov dio ne bi bio zajednički i jednom i drugom mjestu, napuštenom i prisvojenom. Primjerice, neka je ma koje tijelo na mjestu ABCD, ono ne može stići do mjesta BDEF, a da prije ne bude na GHIK, čiji je dio GHBD zajednički i jednom i drugom mjestu, ABCD i GHIK, a dio BDIK zajednički i mjestu GHIK i BDEF.*

A	G	B	I	E
:	:	:	:	:
C	H	D	K	F

Ne može se opet razumjeti da se nešto kreće, ako ne u vremenu. Vrijeme je, naime, po definiciji, predodžba tj. pojam (phantasma, id est, conceptus) kretanja; zato bi razumjeti da se nešto ne kreće u vremenu bilo razumjeti kretanje ne razumjevši kretanje, što je nemoguće.

11. *Mirujućim se naziva ono što je za neko vrijeme na istom mjestu, a pokrenutim sad ili prije ono što je, bilo da sad miruje ili se kreće, prije bilo na drugom mjestu nego sada. Iz ovih se definicija, prvo, zaključuje da je ono što se kreće bilo pokrenuto. Ako je, naime, na istom mjestu kao i prije, ono miruje, tj. ne kreće se, prema definiciji mirovanja; ako je pak na drugome mjestu, bilo je pokrenuto, prema definiciji pokrenutoga. Drugo, ono što se kreće kretat će se i dalje, jer napušta mjesto gdje jest i prisvaja drugo, dakle kretat će se i dalje. Treće, ono što se kreće nije na*

istome mjestu, za bilo koje, ma koliko sićušno vrijeme; naime, po definiciji mirovanja, ono što je za neko vrijeme na jednom mjestu, miruje.

Ima neki sofizam protiv kretanja koji se, čini se, rađa iz nepoznavanja ove tvrdnje. Govore naime, ako se neko tijelo kreće, da se kreće na mjestu gdje jest, ili na mjestu gdje nije, što je neistinito; dakle ništa se ne kreće. No, lažna je gornja tvrdnja, jer se naime ne kreće niti na mjestu na kojem jest niti na mjestu na kojemu nije, nego od mjesta na kojem jest prema mjestu na kojem nije. Ne može se poreći da se negdje nešto ne kreće tj. da se nešto kreće unutar prostora; a mjesto tijela nije onaj cijeli prostor nego njegov dio, kako je rečeno gore, u članku 7. Iz toga što smo dokazali da bilo što što se kreće ne samo da je bilo pokrenuto, nego također i da će se kretati, treba zaključiti da se kretanje ne može shvatiti bez poimanja kako prošlosti tako i budućnosti.

12. Ako se veličina tijela koje se kreće (premda je uvijek nekakva) smatra nikakvom, put koji prelazi zove se *crtom* ili *jednom i jednostavnom dimenzijom*, prostor kojim ide naziva se *duljinom*, a samo tijelo naziva se *točkom*; u onom smislu u kojem se zemlja obično zove *točkom*, a njen put godišnjom eliptičkom crtom. Kada bi se tijelo koje se kreće smatralo *dugim*, i pretpostavilo da se kreće tako da njegovi pojedini dijelovi sačinjavaju pojedine crte, put svakoga dijela toga tijela zove se *širinom*, a prostor koji sačinjava *površinom*, koja se sastoji iz dvostruke dimenzije *širine* i *duljine*, od kojih je jedna sva pripojena k pojedinim dijelovima druge.

S druge strane, kad bi se tijelo smatralo kao da ima već *površinu*, i da se kreće tako da pojedini njegovi dijelovi tvore crte, put svakog dijela toga tijela naziva se *debljinom* ili *dubinom*, a prostor kojega sačinjava *čvrstim*, sastavljenim iz triju dimenzija, od kojih se bilo koje dvije pripajaju k pojedinim dijelovima treće.

Ako bi se neko tijelo smatralo čvrstim, ne može biti da bi pojedini njegovi dijelovi opisivali pojedine crte. Naime, kuda god se bude kretalo, putanja stražnjega dijela upast će u putanju prednjega i bit će načinjena ista čvrstina koju je po sebi načinila prednja površina. Osim rečenih triju tijelo ne može imati druge dimenzije; premda, kao što će se poslije reći, brzina, koja je kretanje kroz duljinu, pridružena svim čvrstim dijelovima čini veliči-

nu kretanja, koja se sastoji iz četiriju dimenzija, kao što i kakvoća zlata mišljena u svim dijelovima određuje njegovu dragocjenost.

13. *Međusobno jednakim tijelima nazivaju se ona tijela koja, mogu zauzimati isto mjesto.* Neko tijelo može zauzimati isto mjesto kao i drugo, premda nije istoga oblika, samo ako se može, savijanjem i premještanjem dijelova, vratiti u isti oblik. *Tijelo je pak veće od tijela ako je dio jednoga jednak cijelome drugom.* Manje je pak kada je jedno cijelo jednako dijelu drugoga. Na isti način veličina se naziva jednakom veličini, većom ili manjom; jamačno kad su tijela čije su to veličine veća, manja ili jednaka.

14. Veličina jednoga te istoga tijela uvijek je ista. Tijelo se naime, njegova veličina i mjesto ne mogu duhom obuhvatiti nego kao da su podudarni. Kad bi veličina tijela koje miruje, tj. koje za neko vrijeme ostaje na istom mjestu, u jednom dijelu tog vremena bila veća, u drugome manja, mjesto koje je isto slagalo bi se sad s većom sad s manjom veličinom tj. isto mjesto bilo bi i veće i manje od sebe sama, što je nemoguće. No stvar tako po sebi bjelodanu ne bi trebalo dokazivati kad mi se ne bi činilo da neki o tijelu i njegovoj veličini misle tako kao da isto tijelo postoji otrgnuto od svoje veličine te se može uskoro obdariti većom ili manjom, te se ovim principom poslužiti za objašnjenje naravi ritetskoga i gustoga.

15. Kretanje se, ukoliko određena dužina može njime u određeno vrijeme biti prevaljena, naziva *brzinom*; naime premda se često govori *brz* s obzirom na *sporije* ili *manje brzo*, kao i veliko s obzirom na manje, ipak kao što filozofi uzimaju veličinu apsolutno za protežnost, tako se brzina može postaviti apsolutno za kretanje prema duljini.

16. Kažemo da se više kretanja razriješava u jednakim vremenima, kada svako od njih zajedno počinje i zajedno svršava s nekim drugim kretanjem, ili kad bi istodobno počelo istodobno bi također završilo. To da je vrijeme predodžba kretanja procjenjuje se samo pomoću izloženoga kretanja. Kao što biva u satovima tijekom kretanja sunca ili kazaljke, kada ako dva ili više kretanja zajedno počinju i prestaju s onim kretanjem, smatra se da su se izvršila u istim vremenima; iz toga je lako razabrati što je to kre-

tati se u većem vremenu, ili dulje, i manjem vremenu, ili manje dugo; dulje je zacijelo ono koje će, ako je zajedno započelo, završiti kasnije, ili, ako je zajedno prestalo, prvo je počelo.

17. Jednako brzima nazivaju se kretanja kojima se prenose jednake duljine u jednakim vremenima, veća je pak brzina pri kojoj se postiže veća duljina u jednakom vremenu, ili jednaka duljina u manjem vremenu. A ona brzina, kojom se u jednakim vremenskim dijelovima prelaze jednake duljine naziva se *jednolikom* brzinom ili kretanjem; od *nejednolikih* kretanja, ona koja se u jednakim vremenskim dijelovima ubrzavaju ili usporavaju sa uvijek jednakim prirastima ili smanjenjima brzine nazivaju se jednoliko ubrzanima ili usporenima.

18. Kretanje se pak ne naziva većim, manjim ili jednakim samo zbog udaljenosti koja se postiže za određeno vrijeme tj. samo zbog brzine, nego zbog brzine priključene na svaku česticu veličine; kad se neko tijelo kreće, kreće se također ma koji njegov dio, i pola njega; odatle, dok postoje međusobno kretanja polovina jednako brza kao i cijelo tijelo, kretanje cijeloga tijela bit će jednako dvama kretanjima od kojih su oba podjednako brza; zato je jedno biti dva međusobno jednaka kretanja, a drugo jednako brza; kao što je bjelodano u dvokolice, gdje je istodobno kretanje oba konja jednako brzo kretanju svakog pojedinog, a veće je kretanje obojice nego jednoga, dapače je dvostruko, pa zato *kažemo da su jednostavno kretanja jednaka kada je brzina jednoga, mišljena u svoj svojoj veličini, jednaka brzini drugoga, također mišljenoj u svoj svojoj veličini.* Kretanje je pak veće od kretanja kada je njegova brzina, mišljena onako kako je rečeno, veća od brzine drugoga, mišljene na isti način. A manje je [kretanje] kada je [brzina] manja; osim toga veličina kretanja mišljena na rečeni način jednaka je onom što obično nazivamo *silom*.

19. Ono što miruje razumije se kao da uvijek miruje, osim ako nema nekog drugoga tijela mimo njega koje, nastojeći kretanjem dospjeti na njegovo mjesto, čini da ono ne može više mirovati; pretpostavimo naime da postoji neko konačno tijelo i da miruje, tako da sav preostali prostor zamislimo praznim; ako se to tijelo već počelo kretati, kretat će se zacijelo nekakvim putem,

jer sve što bijaše u samom tijelu raspoložilo ga je za mirovanje, razlog zašto se kreće po toj putanji je izvan njega samoga; slično tome, da je pokrenuto po nekoj putanji, razlog kretanja po toj putanji bio bi izvan njega samoga. Budući da smo pretpostavili da izvan njega nema ničega, razlog kretanja po jednoj putanji bio bi isti razlogu kretanja po svakoj drugoj putanji; dakle jednako bi se kretalo istodobno po svim putanjama, što je nemoguće.

Slično tome, ono što se kreće, uvijek će se kretati, osim ako nema izvan njega drugog tijela zbog kojeg miruje; naime, ako pretpostavimo da nema ništa izvan njega, nema nikakvog razloga zašto bi mirovalo sada radije nego u drugo vrijeme; zbog čega bi njegovo kretanje prestajalo istodobno u svakoj točki vremena, što je neshvatljivo.

20. Kada poimence kažemo da se *rađa* ili *propada* životinja, drvo ili drugo tijelo, premda to nisu tijela, ipak ne treba shvatiti da iz ne-tijela nastaje tijelo, ili iz tijela ne-tijelo, nego iz životinje ne-životinja, iz drva ne-drvo itd. tj. nastaju i propadaju oni pripatci zbog kojih neku stvar imenujemo kao životinju, drugu kao drvo, a treću drukčije, i zato se ta imena više ne slažu s onim s čime su se prije slagala; ne nastaje pak niti ne spada veličina zbog koje nešto nazivamo tijelom. Premda zacijelo možemo duhom zamisliti da neka točka nabuja u silnu gomilu, koja se ponovo skuplja u točku, tj. zamisliti da iz ničega postaje nešto, a iz nečega ništa; kako to može nastati u prirodi umno je nedohvatljivo. Filozofi zato, jer se ne smiju udaljiti od naravnog razloga, pretpostavljaju da tijelo ne može nastati ili propasti; nego se pod različitim prividima nama pojavljuje sve drukčije i drukčije, i zato se sveder drukčije naziva, kao sad čovjek, uskoro ne-čovjek, sad tijelo, uskoro ne-tijelo. Bjelodano je da ostali pripatci, osim veličine ili protežnosti, mogu nastajati i propadati, kao kad iz bijelog postaje crno, bjelina, koja bijaše, nije, a crnina, koja ne bijaše, nastaje. Tijela pak i pripadna im svojstva, pod kojima se različito pojavljuju, tako se razlikuju da su tijela nestvorene stvari, a pripatci su stvoreni, ali nisu stvari.

21. Budući dakle da se nešto pojavljuje sve drukčijim i drukčijim zbog sve drukčijih pripadaka, ne treba smatrati da pripadak seli iz jednog subjekta u drugi (nisu, naime, kao što smo rekli gore, u svojim subjektima kao dio u cjelini, ili sadržano u onom

koje sadrži, ili otac obitelji u kući), nego jedan propada, a drugi nastaje. Primjerice, kada pokrenuta ruka miče pisaljku, ne seli se kretanje ruke u pisaljku, jer tako bi pisanje moglo teći i kad ruka miruje, nego se u pisaljci stvara novo i vlastito kretanje.

22. Ni kretanje se ne naziva pripatkom, osim pogrešno, kao kad bismo za *oblik* je pripadak odnesenog tijela rekli *tijelo odnosi svoj oblik*.

23. Pripadak pak zbog kojeg nekom tijelu nadijevamo određeno ime, ili pripadak koji imenuje svoj subjekat obično se zove *bit* (essentia), kao što se razumnost naziva biti čovjeka, bjelina bijeloga, a protežnost tijela. Ista bit, dotle dok je stvorena, zove se *oblikom* (forma). Tijelo se opet, s obzirom na bilo koji svoj pripadak zove podmetom (subjectum). A s obzirom na *oblik* naziva se *tvori* (materia).

Isto tako, nastajanje ili propast ma kojega pripatka čini da se kaže kako se njegov podmet mijenja, pa se govori kako (predmet) nastaje ili propada samo pri nastajanju ili nestajanju njegova oblika. Pri svakom pak nastajanju ili promjeni ime tvori uvijek ostaje; naime ako je iz drva napravljen stol, naziva se ne samo drvenim nego i drvom, a kip od mjedi kako mjedenim tako i mjed. Premda Aristotel u *Metafizici* ono što je načinjeno smatra da ne treba nazivati *ἐκείνῳ* nego *ἐκείνῳ*, i ono učinjeno iz drva ne *ξύλον* nego *ξύλινον*, to jest ne drvom nego drvenim.

24. Tvar zajednička svim tijelima koju filozofi, Aristotelovi sljedbenici, obično nazivaju *prvom tvori* (materia prima), nije nekakvo tijelo odijeljeno od ostalih tijela, niti pak jedno od njih – što je dakle? Puko ime; ipak nije uzalud rabljeno; naznačuje naime da se tijelo razmatra bez obzira na bilo koji *oblik* i pripadak, izuzevši samo veličinu, ili protežnost, i prikladnost za primanje oblika i pripadaka; tako da ako se služimo izrazom *prva tvar* kad se treba služiti izrazom *tijelo uopće* (corpus generaliter sump-tum), pravo smo učinili. Naime, kao što kad bi netko, ne znajući da li je prije postojala voda ili led, te tražeći od koje je tvori i jedno i drugo, bio prisiljen pretpostaviti neku treću tvar, koja nije nijedno od onoga, tako, tko ispituje tvar svih stvari mora je pretpostaviti takvom da nije nijedna od onih stvari koje postoje; prva tvar dakle nije nekakva stvar; zato joj obično ne pridjevaju niti

kakav oblik, niti drugi pripadak doli kolikoće. Budući pak da su sve pojedine stvari obdarene svojim oblicima i određenim pripatcima, prva tvar je dakle univerzalno tijelo, tj. tijelo shvaćeno univerzalno, koje nema nikakva oblika niti pripatka nego se smatra da su oblik i pripadak u njemu, izuzev kolikoće, nikakvi tj. ne dopijevaju u obrazlaganje.

25. Iz prije rečenog mogu se dokazati oni poučci koje pretpostavlja Euklid, u početku svog prvog elementa, o jednakosti i nejednakosti veličina; od njih ćemo (ispustivši ostalo) ovdje dokazati samo jedno *da je cjelina veća od svoga dijela*, da bi čitatelj znao kako ti aksiomi nisu nedokazivi, nisu dakle prva počela dokazivanja, i zbog toga, da bi pazio da ništa ne priznaje kao počelo, što nije jednako jasno kao što su oni. *Veće* se definira kao ono čiji je dio jednak drugoj cjelini; ako se postavi neka cjelina A i njen dio B, budući da je cijelo B jednako samo sebi, a dio cjeline A je samo B, bit će dio samoga A jednak cijelome B; zato je po definiciji *većega* A veće od B, što je trebalo dokazati.

Iz djela *Levijatan ili o materiji, obliku i moći države, crkvene i građanske*

Izvornik: *Leviathan or the Matter, Form, and Power of a Commonwealth, Ecclesiastical and Civil* (urednik: Herbert W. Schneider), The Bobbs-Merrill Comp. Indianapolis, New York, 1958.

Prevela: Vanda Božičević

O osjetu (Of Sense), 25–27

Čovjekove misli razmatrat ću prvo pojedinačno, a zatim u nizu i uzajamnoj ovisnosti. Pojedinačno svaka je od njih *predstava* ili *pojava* neke kakvoće ili druge akcidencije tijela izvan nas koji obično zovemo *predmetom*. Taj predmet djeluje na oči, uši i druge dijelove čovjekova tijela, pa svojim raznolikim učincima proizvodi raznolike pojave.

Izvorište je svih tih pojava ono što zovemo *osjetom*, jer u ljudskom umu nema pojma koji nije isprva, u cjelini ili dijelovima, bio začet u osjetilnim organima. Sve ostalo izvedeno je iz tog izvorišta.

Spoznavanje prirodnog uzroka osjeta nije nužno za ono što sad namjeravam učiniti i o njemu sam na drugom mjestu opširnije govorio*. Unatoč tome, da ne bi bilo propusta u mojoj sadašnjoj metodi, ukratko ću isto iznijeti i na ovom mjestu.

Uzrok je osjeta vanjsko tijelo ili predmet koji vrši pritisak na organ koji odgovara svakom osjetu, bilo neposredno kao kod okusa i dodira, ili posredno kao kod vida, sluha i njuha; a taj se pritisak posredstvom živaca i drugih vlakana i opni u tijelu prenosi unutra do mozga i srca, te tamo uzrokuje otpor ili protupritisak ili nastojanje srca da se izrazi, a budući da je to nastojanje *usmjereno na van*, izgleda nam kao nešto izvan nas. Taj je *privid* ili *zamišljaj* ono što ljudi zovu *osjetom*, a sastoji se za oko – u *svjetlu* ili *obojanom obliku*, za uho – u *zvuku*, za nozdrve – u *mirisu*, za jezik i nepce – u *okusu*, a za ostatak tijela – u *vrućini*, *hladnoći*,

* U *Elements of Law* (Elementima prava) (1650) i kasnije u *De corpore* (O tijelu) (1655) i u *De homine* (O čovjeku) (1658).

tvrdoci, mekoći i sličnim kakvoćama koje razabiremo *osjećajem*. Sve te kakvoće, koje zovemo *osjetilnima*, u predmetu koji ih uzrokuje predstavljaju različita kretanja materije pomoću koje se na različit način vrši pritisak na naše organe. Pa ni u nama na koje je izvršen pritisak one ne predstavljaju ništa drugo doli različita kretanja, jer kretanje ne proizvodi ništa drugo doli kretanje. No njihova pojava u nama samo je zamišljaj, kako na javi tako i u snu. Pa kao što pritiskanje, trljanje ili udaranje oka proizvodi u nama zamišljaj svjetla, a pritiskanje uha buku, to isto čine i tijela koja vidimo ili čujemo putem njihova snažna, no nezamijećena djelovanja. Jer kad bi te boje i zvukovi bili u tijelima ili predmetima koji ih uzrokuju, oni se ne bi od njih mogli odvojiti kao što vidimo da se dešava s ogledalima, ili odrazima u slučaju jeke, gdje znamo da je stvar koju vidimo na jednom mjestu, a pojava na drugom. Pa premda na izvjesnoj udaljenosti stvaran i pravi predmet izgleda zaodjenut zamišljajem koji je u nama začeo, predmet je jedna stvar, a predodžba ili zamišljaj druga. Pa stoga osjet u svim tim slučajevima nije ništa drugo do izvorni zamišljaj, uzrokovan, kao što rekoh, pritiskom – to jest kretanjem – vanjskih stvari na naše oči, uši i druge tome namijenjene organe.

No filozofske škole po svim kršćanskim sveučilištima, temeljene na nekim Aristotelovim tekstovima, podučavaju drugi nauk i kažu da je uzrok viđenja to što viđena stvar odašilje na sve strane *vidljiv uzorak*, *vidljiv prikaz*, *privid* ili *aspekt*, ili *ono viđeno*, primanje čega u oku je *viđenje*. A glede uzroka *slušanja* – da stvar koju čujemo odašilje *čujni uzorak*, to jest *čujni aspekt* ili *ono čujno*, koje primljeno uhom uzrokuje *slušanje*. Oni štoviše i za uzrok *razumijevanja* također kažu da razumljena stvar odašilje *shvatljive uzorke*, to jest *ono shvatljivo*, koje, ušavši u razum, uzrokuje naše razumijevanje. To ne kažem kako bih osporio korist sveučilišta, no kako ću kasnije govoriti o njihovoj ulozi u državi, želio bih da u svakoj prilici usput vidite šta bi u njima valjalo popraviti, u što spada i učestalost besmislenog govorenja.

[...]

O predočavanju (*Of Imagination*), 27–32

To da će stvar koja leži, ukoliko je nešto drugo ne pokrene, mirno ležati zauvijek istina je u koju nitko ne sumnja. No to da će stvar u kretanju vječno biti u kretanju, ukoliko je nešto drugo ne zaustavi, premda je razlog isti – naime da se ništa samo od sebe ne može promijeniti – nije nešto uza što tako lako pristajemo. Jer ljudi ne mjere samo druge ljude po sebi već i sve druge stvari, pa budući da o sebi nalaze da su nakon kretanja podložni bolu i tromosti, misle da se i sve drugo umara kretanjem i traži počinak po svojoj vlastitoj volji, malo razmatrajući to ne sastoji li se ta želja za odmorom koju otkrivaju u sebi možda u nekom drugom kretanju. Pa stoga škole govore da teška tijela padaju zbog žudnje za odmorom i za očuvanjem svoje naravi na mjestu koje je za njih najpogodnije, besmisleno pripisujući neživim stvarima žudnju i znanje o tome što je dobro za njihovo očuvanje, što je više no što čovjek sam ima.

Kad je tijelo jednom u kretanju, ono se vječno kreće, ukoliko ga nešto drugo ne spriječi, a ono što ga sprečava može ga ne trenutačno, već s vremenom i postupno sasvim umiriti; pa, kao što vidimo u vodi gdje, mada je vjetar stao, valovi još dugo nakon toga ne prestaju s talasanjem, isto se tako događa s nutarnjim dijelovima čovjeka kad gleda, sanja itd. Jer nakon što je predmet uklonjen ili oko zatvoreno mi još zadržavamo predodžbu viđene stvari, premda nejasnije no dok smo je gledali. A to je ono što su Latini zvali *imaginacija* (*predočavanje*), po predodžbi (*imago*) stvorenom pri gledanju, primjenjujući to isto, mada neprimjereno, na sve druge osjete. No Grci su to zvali *fantazijom* (*zamišljajem*), što označava *pojavu* i prikladno je kako za jedan osjet, tako i za druge. *Predočavanje*, stoga, nije ništa drugo do *oslabljen osjet* i nalazimo ga kako kod ljudi tako i kod mnogih drugih živih stvorenja, bilo da spavaju ili su budna.

Slabljenje osjeta kod budnog čovjeka nije slabljenje pokreta proizvedenog osjetom, već njegovo zatamnjenje na sličan način na koji sunce zatamnjuje svjetlost zvijezda koje danju ne očituju slabije nego noću svoje odlike koje ih čine vidljivima. No kao što među mnogim udarima koje naše oči, uši i drugi organi primaju

od vanjskih tijela možemo osjetiti samo one najjače, tako nas i svjetlo sunca, kao nadmoćnije, čini neosjetljivima na učinak zvezda. Pa premda, kad uklonimo neki predmet ispred naših očiju, njime proizveden utisak ostaje u nama, ipak drugi prisutniji predmeti koji ga smjenjuju i djeluju na nas, zatamnjuju predodžbu prošlosti i oslabljuju je, kao što se zbiva s čovjekovim glasom u dnevnoj buci. Iz toga slijedi da je predodžba to slabija što je duže vrijeme nakon gledanja ili osjeta nekog predmeta. Jer neprestana promjena u čovjekovu tijelu s vremenom uništava dijelove koje je osjet pokrenuo, pa tako udaljenost u vremenu i u prostoru imaju na nas isti učinak. Jer kao što se pri velikoj udaljenosti u prostoru ono što gledamo javlja zamagljeno i bez istaknutosti manjih dijelova, i kao što glasovi postaju slabiji i nerazgovijetni, isto tako, nakon velike udaljenosti u vremenu, naša predodžba prošlosti slabi pa gubimo, primjerice, kod gradova koje smo vidjeli često pojedine ulice, a kod radnji pojedine okolnosti. Taj *oslabljeni osjet*, kad želimo izraziti samu stvar, mislim sam *zamišljaj*, zovemo *predodžbom*, kao što sam već prije rekao, no kad želimo izraziti slabljenje i naznačiti da osjet nestaje, stari i prolazi, to zovemo *pamćenjem*. Stoga su predočavanje i pamćenje jedna te ista stvar, koja zbog različitih obzira ima različita imena.

Pamćenje

Velik dio pamćenja ili pamćenje mnogih stvari zovemo *iskustvom*. Predodžbe, pak, imamo samo o onim stvarima koje su prethodno bile zamijećene osjetom, bilo odjednom, ili više puta u dijelovima, pri čemu prvi slučaj, to jest predočavanje cijelog predmeta na način na koji je bio predstavljen osjetu, zovemo *jednostavnom predodžbom*, kao kad netko predočuje čovjeka na konju kako ih je prije vidio. Drugi slučaj je *složena predodžba*, primjerice kad vidjevši jednom čovjeka, a drugi puta konja, poimam u svom umu kentaura. Pa tako kad čovjek spaja predodžbu svoje vlastite osobe s predodžbom postupaka nekog drugog čovjeka, kao onaj tko si predočuje da je Heraklo ili Aleksandar – što se često dešava ljudima koji su obuzeti čitanjem romana – to je složena predodžba i uistinu samo fikcija našeg uma. Postoje i druge predodžbe koje nastaju kod čovjeka, koji je, doduše budan, i to od velikog utiska proizvedenog u osjetu: primjerice, kod zurenja u sunce utisak

nam ostavlja pred očima predodžbu sunca još dugo vremena nakon toga; ili kad dugo i uporno obraća pažnju na geometrijske likove, čovjek će u mraku, mada je budan, imati pred očima slike linija i kutova; a ta vrst zamišljaja nema nikakvo posebno ime, jer nije stvar o kojoj ljudi obično razgovaraju.

Snovi

Predodžbe onih koji spavaju zovemo *snovima*. I oni su također, kao i sve drugo predočavanje, prethodno ili u cijelosti ili u dijelovima, bili u osjetu. Pa kako su kod osjeta mozak i živci kao njegovi neophodni organi u snu tako obamrli da se ne pokreću lako djelovanjem vanjskih objekata, u snu ne može nastati predodžba, pa stoga ni san, nego iz pobuđivanja nutarnjih dijelova čovjekovog tijela, koji, zbog povezanosti s mozgom i drugim organima, kad se poremete, održavaju iste u pokretu; pri čemu se prije oblikovane predodžbe pojavljuju kao da je čovjek budan, jer su osjetni organi sada tako obamrli da ih nikakav novi objekt ne može savladati ni zatamniti življim utiskom, pa san mora biti jasniji u toj tišini osjeta, nego naše budne misli. Pa stoga dolazi do toga da je teška stvar, a mnogi misle i nemoguća, razlikovati točno osjet od sanjanja. Što se mene tiče, kad razmislim da u snovima ne mislim često ni neprekidno o istim osobama, mjestima, predmetima, ni postupcima kao što to budan činim, niti se sanjajući prisjećam tako dugog niza koherentnih misli kao inače; te budući da budan često zamjećujem besmislenost snova, no nikad ne sanjam o besmislenosti svojih budnih misli – prilično sam zadovoljan time što budan znam da ne sanjam, premda kad sanjam mislim da sam budan.

Pa uvidjevši da su snovi uzrokovani poremećajima nekih nutarnjih dijelova tijela zaključujem da različiti poremećaji moraju uzrokovati različite snove. Pa odatle ležanje u hladnom rađa snove o strahu i pobuđuje misao i sliku nekog strašnog predmeta, jer je kretanje od mozga prema nutarnjim dijelovima i od nutarnjih dijelova prema mozgu uzajamno, pa kao što bijes uzrokuje toplinu u nekim dijelovima tijela kad smo budni, tako kad spavamo pregrijanost nekih dijelova uzrokuje bijes i pobuđuje u mozgu predodžbu neprijatelja. Na isti način kao što prirodna ljubaznost, kad smo budni, uzrokuje žudnju, a žudnja proizvodi toplinu

u nekim drugim dijelovima tijela, isto tako prevelika toplina u tim dijelovima dok spavamo pobuđuje u mozgu predočavanje neke iskazane ljubaznosti. Ukratko, naši su snovi naličje naših budnih predodžbi, pri čemu kretanje kad smo budni počinje na jednom kraju, a kad sanjamo na drugom.

Priviđenja ili vizije

Najteže je razlikovati čovjekov san od njegovih budnih misli kad zbog neke nezgode ne zamijetimo da smo spavali, što se lako događa čovjeku punom strašnih misli, koga jako muči savjest i koji spava, a da ne odlazi u krevet, niti skida odjeću, kao onaj tko zadrijema u stolici. Jer onaj tko se trudi i marljivo sprema na spavanje, u slučaju da mu nadođu neki čudnovati i pretjerani zamišljaji neće moći lako pomisliti da je to bilo nešto drugo doli san. Tako čitamo o Marku Brutu (kojemu je Julije Cezar poklonio život, koji je bio njegov miljenik, a koji ga je unatoč tome ubio) kako je u Filipima, noć prije bitke s Augustom Cezarom, ugledao strašnu prikazu, o kojoj povjesničari često govore kao o viziji, no uzevši u obzir okolnosti može se lako prosuditi da je to bio samo kratak san. Jer, sjedeći u svom šatoru, zamišljen i mučen stravom svog naglog čina, nije mu bilo teško da, drijemajući u hladnom, sanja o onom što ga je najviše prestrašilo; a taj san, postupno ga budeći, morao je također postupno činiti da nestane priviđenje, pa nemajući nikakve izvjesnosti o tome da je spavao, nije imao nikakvog razloga misliti da je to bio san, ili bilo što drugo no vizija. A to nije tako rijetka nezgoda, jer čak i oni koji su potpuno budni, ukoliko su bojažljivi i praznovjerni, opsjednuti strašnim pričama, i sami u mraku, podložni su sličnim zamišljajima, pa vjeruju da vide duhove i utvare mrtvih ljudi kako šeću po grobljima; dok se ustvari radi ili o njihovom zamišljaju ili o lopovluku takvih osoba koje koriste nečiji praznovjerni strah pa noću zakrabuljeni prolaze mjestima za koja ne žele da se zna da ih obilaze.

Neznanje o tome kako da razlikujemo snove i druge upečatljive zamišljaje od vizija i osjeta dalo je povoda velikom dijelu poganskih religija u prošlim vremenima koje su obožavale satire, faune, nimfe i tome slično, a dandanas vjerovanjima primitivnih ljudi o vilama, utvarama, zlodusima i vještičjoj moći. Što se tiče vještica, ne vjerujem da njihove čini predstavljaju bilo kakvu

stvarnu moć, ali smatram da su pravedno kažnjene zbog njihovog lažnog vjerovanja da mogu proizvesti takve nedaće, koje, udruženo s namjerom da ga proizvedu ako mogu, čini njihov zanat bližim nekoj novoj religiji nego obrtu ili znanosti. A što se tiče vila i šecućih utvara, vjerovanje u njih se, mislim, namjerno podučava i ne opovrgava kako bi se održalo povjerenje u korisnost istjerivanja zlih duhova, križeva, svete vodice i drugih sličnih izuma duhovnika. Unatoč tome, nema sumnje da Bog može proizvesti takva nadnaravna priviđenja, no to da on to čini tako često da bi se ljudi takvih stvari trebali više bojati no što se boje zaustavljanja ili promjene u prirodnom tijeku, koji on također može zaustaviti ili izmijeniti, ne predstavlja bitnu stvar kršćanske vjere. Zli ljudi, međutim, pod izgovorom da Bog može učiniti bilo što, dovoljno su drski da kažu bilo što kad to odgovara njihovoj svrsi, premda ne vjeruju da je istinito; stoga je na mudrim ljudima da im ne vjeruju više no što se na osnovi pravog razloga u onom što oni govore čini vjerojatnim. Kad bi se uklonio taj praznovjerni strah od duhova, zajedno s proricanjem iz snova, lažnim prorocanstvima i mnogim drugim stvarima koje o njima ovise, a pomoću kojih vješti i ambiciozni ljudi zlorabe jednostavan puk, ljudi bi bili puno bolje opremljeni za građansku poslušnost no što su to sada.

A to bi trebao biti posao škola koje, međutim, radije pothranjuju takva učenja. Jer, ne znajući što su predodžbe i osjeti, one poučavaju ono što su dobile predajom, pa neke govore da predodžbe nastaju same od sebe i nemaju nikakvog uzroka, druge da obično proizlaze iz volje i da su dobre misli u čovjeka udahnute (inspirirane) od Boga, a zle od vruga, odnosno da Bog u čovjeka ulijeva dobre misli, a vrag loše. Neke kažu da osjeti primaju uzorke stvari i predaju ih zdravom razumu, a zdrav ih razum dostavlja fantaziji, a fantazija pamćenju, a pamćenje prosudbi, kao što se stvari dodaju iz ruke u ruku, pri čemu se s puno riječi ništa nije učinilo razumljivim.

Razumijevanje

Predočavanje koje je kod čovjeka, ili kod bilo kojeg drugog stvojenja obdarena sposobnošću predočavanja, potaknuto riječima ili drugim voljnim znakovima predstavlja ono što obično zovemo ra-

zumijevanjem, koje je zajedničko čovjeku i životinji. Jer pas će zbog navike razumjeti poziv ili prijekor svog gospodara, a isto tako i mnoge druge životinje. Razumijevanje, pak, koje je svojstveno čovjeku, nije samo razumijevanje volje već je i razumijevanje pojmova i misli, pomoću nizanja i ugrađivanja imena stvari u tvrdnje, poricanja i druge oblike govora, a o toj vrsti razumijevanja govorit ću naknadno.

O slijedu ili nizanju predodžbi (Of the Consequence or Train of Imaginations), 32–37

Pod *slijedom* ili *nizanjem* misli podrazumijevam ono smjenjivanje misli jedne za drugom koje, da bismo ga razlikovali od razgovora putem riječi, zovemo *mentalnim govorom*.

Kad čovjek o bilo čemu razmišlja, njegova sljedeća misao nije sasvim slučajna kao što se čini da jest. Nijedna misao ne slijedi nakon druge na indiferentan način. Već, kao što nemamo predodžbe o onome o čemu prethodno nismo imali osjet, bilo u cijelosti ili u dijelovima, isto tako nema prijelaza s jedne predodžbe na drugu kojoj prethodno nikada ništa slično nije bilo u našim osjetima. Razlog tome je sljedeći: svi su zamišljaji kretanja unutar nas, ostaci onih kretanja koja su proizveli osjeti; pa stoga kretanja koja su neposredno smjenjivala jedna drugo u osjetu traju zajedno i nakon osjeta, te ukoliko se prvo ponovo javlja da zauzme mjesto i biva nadmoćnije, drugo slijedi zbog prijanjanja pokrenute materije na onaj način na koji voda na ravnom stolu kreće onim putem kojim je jedan njen dio vođen prstom. No kako u osjetu jednu te istu zamijećenu stvar, ponekad smjenjuje jedna a ponekad druga, s vremenom se događa da kod predočavanja bilo čega nema izvjesnosti o tome koju ćemo stvar sljedeću predočiti; samo jedno je izvjesno, a to je da će to biti nešto što je jednom prije toga, u bilo koje doba, smijenilo spomenutu stvar.

Neupravljen slijed misli

Taj je slijed misli, ili mentalni govor, dvojak. Prvi je *neupravljen*, bez plana i nepostojan, tamo gdje nema strastvene misli koja bi vladala mislima koje slijede i upravljala ih sebi kao cilju i doma-

šaju neke želje ili druge strasti – u kojem slučaju se o mislima kaže da lutaju i izgledaju jedna s drugom nepovezane kao u snu. Takve su obično misli ljudi koji su ne samo bez društva, no i bez brige za bilo što, premda su i tada njihove misli uposlene kao i inače, ali bez sklada – poput zvuka koji bi neugodena lutnja ispuštala u bilo koga, ili koji bi ugodena lutnja ispuštala u čovjeka koji ne zna svirati. Pa ipak, i pri tom divljem tumaranju uma čovjek ipak često može zamijetiti njegov tijek i ovisnost jedne misli o drugoj. Jer u razgovoru o našem sadašnjem građanskom ratu što bi moglo izgledati nepovezanije od pitanja, koje je netko postavio, koja je bila vrijednost rimskog novčića? Pa ipak, njegova je koherentnost za mene bila očita. Jer misao o građanskom ratu uvela je misao o izdaji kralja njegovim neprijateljima; misao o tome donijela je misao o izdaji Isusa, a ta misao, pak, misao o trideset novčića što je bila cijena izdaje; te je odatle lako slijedilo spomenuto zlobno pitanje – i sve to u jednom trenutku, jer misao je brza.

Upravljen slijed misli

Drugi je postojaniji jer je *upravljen* nekom željom ili namjerom. Jer utisak koji proizvode stvari koje želimo ili ih se bojimo jak je i trajan ili, ako se zaustavi na neko vrijeme, brzo se vraća; pa je ponekad tako jak da nas pri spavanju ometa i budi. Želja, pak, pobuđuje misao o sredstvu kojim smo vidjeli da se postiže nešto slično onome čemu težimo, i tako bez prestanka sve dok ne dođemo do nekog početka koji je u granicama naše vlastite moći. Pa kako nam, zbog snage utiska, cilj često pada na um, u slučaju da naše misli počnu lutati, one se brzo ponovo svode na isti put, pa kad je to opazio jedan od sedmorice mudraca, bio je potaknut da ljudima da sljedeću, sada već otrcanu uputu: *Respice finem* – to jest, pri svim svojim postupcima često pomišljaj na ono što želiš kao na stvar koja će upravljati svim tvojim mislima na takav način da to stekneš.

Slijed je upravljenih misli dvojak: prvi je kad za predočeni učinak tražimo uzroke ili sredstva da ga proizvedemo, što je zajedničko ljudima i životinjama. Drugi je kad, predočujući bilo što, tražimo moguće učinke koji time mogu biti proizvedeni – to jest, kad predočujemo što možemo uraditi s onim što imamo. Tome

nisam nikada našao ni traga osim kod čovjeka, jer to je radoznalost koja će se teško naći u naravi bilo kojeg živog stvorenja koje nema druge strasti do osjetilne, kao što je glad, žeđ, pohota i bijes. Ukratko, govor uma koji je vođen nekim planom, nije drugo doli *traženje* ili sposobnost pronalaženja – koju su Latini zvali *sagacitas* i *solertia*, traganje za uzrocima nekog učinka, sadašnjeg ili prošlog, ili traganje za učincima nekog sadašnjeg ili prošlog uzroka. Ponekad čovjek traga za onim što je izgubio, pa od onog vremena i mjesta na kojem mu je to izmaklo iz uma hrli unatrag od mjesta do mjesta, i od vremena do vremena, da otkrije gdje je i kada to imao, to jest da otkrije neko određeno i ograničeno vrijeme i mjesto od kojeg bi započeo svoju metodu traganja. Pa tada, s te točke, njegove misli hrle kroz ista mjesta i vremena da otkriju koji je postupak ili neka druga okolnost dovela do toga da je to izgubio.

Sjećanje

To zovemo *sjećanjem*, ili prizivanjem u um; Latini to zovu *remiscentia*, kao da se radi o *ponovnom razmatranju* naših prošlih postupaka. Ponekad čovjek zna da je određeno mjesto unutar kruga u kojem bi trebalo tražiti, pa tada njegove misli prolaze kroz sve njegove dijelove, na isti način na koji metemo sobu da pronađemo dragulj, ili na koji prepeličar krstari poljem dok ne pronađe miris, ili na koji čovjek pretražuje abecedu kako bi pronašao srok.

Razboritost

Ponekad čovjek, želeći doznati posljedicu neke radnje, misli o nekim sličnim prošlim radnjama i redom o svim njihovim posljedicama, pretpostavljajući da će slične posljedice slijediti slične radnje. Kao kad onaj tko predviđa što će se dogoditi sa zločincem ponovo razmatra šta je vidio da je prije slijedilo nakon sličnog zločina, pri čemu ima sljedeći niz misli: zločin, pozornik, zatvor, sudac i vješala. Takav način razmišljanja zovemo *predviđanjem* i *razboritošću* ili *providnošću*, a ponekad i *mudrošću*, mada su takva nagađanja, zbog nemogućnosti zapažanja svih okolnosti, često

pogrešna. No jedno je sigurno: ukoliko neki čovjek ima više iskustva o prošlim stvarima od drugog, utoliko je od njega i razboritiji, pa ga njegova predviđanja rjeđe iznevjeruju. Samo *sadašnjost* ima bitak u naravi; *prošle* stvari imaju bitak samo u pamćenju; no stvari koje *tek dolaze* uopće nemaju bitka, jer *budućnost* je samo fikcija našeg uma koja primjenjuje slijed prošlih radnji na sadašnje radnje, što s najvećom izvjesnošću čini onaj tko ima najviše iskustva, no ipak ne s dovoljnom izvjesnošću. Pa premda nazivamo razboritošću to kad neki događaj odgovara našem očekivanju, on je po svojoj naravi samo pretpostavka. Jer predviđanje stvari koje dolaze, naime providnost, pripada samo onom po čijoj volji će se one zbiti. Samo od njega, i to nadnaravno, dolazi proročanstvo. Najbolji je prorok naravno najbolji pogađač, a najbolji je pogađač onaj tko je najupućeniji, tko je proučio stvari koje pogađa, jer on raspolaže s najviše znakova za pogađanje.

Znakovi

Znak je očigledan prethodnik nekog sljedbenika, i obratno, sljedbenik prethodnika u slučaju kad su posljedice bile prethodno zamjećene; pa što su češće zamjećivane, to je znak manje nepouzdan. Stoga onaj tko ima najviše iskustva u kojoj god vrsti posla ima najviše znakova za pogađanje budućnosti i stoga je najrazboritiji; i to puno razboritiji od onog tko je nov u toj vrsti posla, što se ne može nadoknaditi nikakvom prirodnom prednošću, niti nasumičnom dosjetljivošću – mada mnogi mladi ljudi vjerojatno misle suprotno.

Unatoč tome, razboritost nije ono što razlikuje čovjeka od životinje. Postoje životinje koje u dobi od godine dana zamjećuju više toga i razboritije slijede ono što je za njihovo dobro no što to može desetogodišnje dijete.

Nagađanje o prošlosti

Kao što je razboritost *pretpostavka o budućnosti*, izvedena iz *iskustva prošlosti*, isto tako postoji i pretpostavka o prošlim stvarima, izvedena iz drugih stvari, i to ne budućih, nego također prošlih. Jer onaj tko je vidio kojim je tijekom i stupnjevima jedna

država u procvatu prvo zapala u građanski rat, a zatim u rasulo, vidjevši raspad neke druge države nagađat će da je i tamo došlo do sličnog rata i do sličnog tijeka događaja. No takvo je nagađanje gotovo jednako tako nepouzđano kao i nagađanje o budućnosti, jer se oba temelje samo na iskustvu.

Nema nijednog drugog čina ljudskog uma kojeg se mogu spomenuti koji bi u njega bio prirodno tako usađen da za svoje izvršenje ne bi trebao ništa drugo do da se netko rodi kao čovjek i da živi koristeći svojih pet osjetila. Sve druge sposobnosti o kojima ću redom govoriti, i koje se čine svojstvene samo čovjeku, stečene su i povećavaju se učenjem i marljivošću, pa ih većina ljudi uči putem poduka i stege, a izvedene su iz pronalaska riječi i govora. Jer osim osjeta i misli i slijeda misli, u čovjekovu umu nema nikakvog drugog kretanja; premda se pomoću govora i metode spomenute sposobnosti mogu usavršiti do te mjere da razlikuju ljude od svih drugih živih stvorenja.

Sve što možemo predočiti *konačno je*. Stoga ne postoji ideja ili pojam o onom što zovemo *beskonačnim*. Nijedan čovjek ne može u svom umu imati predodžbu beskonačne veličine, niti pojmiti beskonačnu brzinu, beskonačno vrijeme, ni neograničenu silu ili neograničenu moć. Kad kažemo da je nešto beskonačno, samo naznačujemo da nismo u stanju pojmiti kraj ni granice imenovane stvari, pa nemamo pojam o toj stvari, nego o svojoj vlastitoj nesposobnosti. Stoga koristimo ime Boga, ne da bismo ga pojmlili – jer on je neshvatljiv, a njegova veličina i moć su nepojmljive – već da bismo ga mogli štovati. Pa kako je sve ono što poimamo, kao što sam već rekao, prvo bilo zamijećeno osjetilom, bilo u cjelini ili u dijelovima, čovjek ne može imati misao koja bi predstavljala nešto što nije podložno osjetu. Nitko stoga ne može nešto pojmiti, a da to ne poima na nekom mjestu, opremljeno određenom veličinom koja može biti podijeljena u dijelove, niti može pojmiti ono što je istovremeno u cijelosti na jednom i u cijelosti na drugom mjestu; jer nijedna od tih stvari ne potpada pod osjet, već je besmislen govor, bez bilo kakvog značenja, koji se prihvaća zbog povjerenja od obmanutih filozofa i skolastičara koji su ili sami obmanuti ili druge obmanjuju.

[...]

O govoru (*Of Speech*), 37–45

Izvorište govora

Pronalazak *tiska*, mada je dosjetljiv, ne predstavlja veliku stvar u usporedbi s pronalaskom *pisma*. Nije, međutim, poznato tko je prvi otkrio korištenje pisma. Kažu da ga je u Grčku prvi donio Cadmus, sin Agenora, feničkog kralja. Bio je to koristan izum za podržavanje pamćenja prošlosti i povezivanje čovječanstva razasutog u tako brojna i udaljena područja svijeta; a nadasve težak, jer je proizašao iz pažljivog promatranja različitih pokreta jezika, nepca, usana i drugih govornih organa na temelju čega su stvorene tolike razlike u oznakama za njihovo pamćenje. No od svih najplemenitiji i najkorisniji izum bio je pronalazak *govora* koji se sastoji od *imena* ili *naziva* i njihove veze, pomoću kojih ljudi bilježe svoje misli, sjećaju ih se kad jednom prođu, i također ih uzajamno iskazuju zbog obostrane koristi i razgovora; bez čega među ljudima ne bi bilo ni države, ni društva, ni ugovora, ni mira, kao ni među lavovima, medvjedima i vukovima. Prvi tvorac *govora* bio je sam Bog koji je poučio Adama kako da imenuje stvorenja koja je izložio njegovu pogledu, jer Sveto se pismo ne bavi dalje tim pitanjem. No to je bilo dovoljno da ga rukovodi u dodavanju novih imena kad god mu iskustvo i korištenje tih stvorenja dadne priliku, i da ih postupno združuje na takav način da ga se može razumjeti; tako je tijekom vremena stekao toliko jezika koliko je za njega iznašao upotreba, premda ne u tom obilju u kojem je potreban govorniku ili filozofu, jer u Svetom pismu ne nalazim ništa iz čega bi se neposredno ili posredno zaključujući, moglo razabrati da je Adam bio poučen imenima svih likova, brojeva, mjera, boja, zvukova, izmišljaja, odnosa, a još manje nazivima riječi i govora, kao što su *opće, posebno, potvrđno, niječno, upitno, pogodbeno, neodređeno*, što su sve korisni nazivi, a ponajmanje nazivima *biće, intencionalnost, štostvo* i drugim besmislenim riječima skolastika.

No sav taj jezik koji su dobili i razvili Adam i njegovo potomstvo ponovo je izgubljen kod kule babilonske, kad je rukom Božjom svaki čovjek zbog svoje pobune pogođen zaboravom svog